

2

เสื้อผ้าและอาภรณ์: การจัดการร่างกายสตรีของรัฐผ่าน นโยบายรัฐนิยมในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487)

Clothing and Accessories: The Women' body Regulation through
the Statist Politics in Field Marshal P. Phibunsongkhram Era
(1938-1944)

จรัสศรี สมตน

Jaradsri Somton

นักวิชาการคลังข้อมูล ฝ่ายคลังข้อมูลวิชาการ, ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

Research Data Repository Officer, Princess Maha Chakri Sirindhorn

Anthropology Centre (Public Organization)

Corresponding author e-mail: jaradsri.s@gmail.com

ได้รับ 25 เมษายน 2568

แก้ไข 26 มิถุนายน 2568

อนุมัติให้ตีพิมพ์ 3 สิงหาคม 2568

บทคัดย่อ

การประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ส่งผลให้เกิดการจัดการร่างกายของพลเมือง โดยเฉพาะการจัดการเรือนร่างสตรี รัฐได้นำกระบวนการสร้างความคิดริไลซ์ (The Civilizing Process) เริ่มจากการปกปิดร่างกาย การกำหนดเครื่องแต่งกายให้มีความเหมาะสมกับโอกาส เวลาและสถานที่ รวมถึงการแสดงมารยาทของสตรี เพื่อสร้างภาพตัวตนสตรีที่มีความคิดริไลซ์และส่งเสริมสตรีในพื้นที่โลกสมัยใหม่ เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาติมีความทัดเทียมกับประเทศที่มีความเจริญแล้ว

คำสำคัญ: รัฐนิยมฉบับที่ 10, ระเบียบการแต่งกายของสตรี, การจัดการร่างกายพลเมือง, การจัดการร่างกายสตรี, กระบวนการสร้างความคิดริไลซ์

Abstract

The implementation of the 10th Statist Regulation of Field Marshal P. Phibunsongkhram regime (1938–1944), which addressed the dress code of Thai citizens, resulted in the regulation and control of citizens' bodies and physical appearance, particularly those of women. The state employed these policies as part of the civilizing process by promoting the covering of the body, prescribing appropriate attire based on occasion, time, and place, and encouraging proper feminine manners. These efforts aimed to construct the image of a civilized woman who behave in accordance with the state's norms and to position Thai women within the context of the modernity—ultimately representing the nation's aspiration to be one of the civilized countries.

Keyword: The implementation of the 10th statist, Women dress codes regulation, The citizens' body regulation, The women' body regulation, The Civilizing Process

บทนำ

ในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ได้มีการดำเนินนโยบายการปกครองสำคัญ รัฐได้ออกประกาศ “รัฐนิยม” อันเป็นแบบแผนการปฏิบัติตนของคนในชาติ ประกอบด้วยรัฐนิยมจำนวน 12 ฉบับ เช่น รัฐนิยมฉบับที่ 1 ว่าด้วยใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ, รัฐนิยมฉบับที่ 9 เรื่องภาษาไทยกับหน้าที่พลเมือง และรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย (ณรงค์ พ่วงพิศ, 2545, น. 20-44) จากการประกาศใช้รัฐนิยมข้างต้นได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศและส่งผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปรับตัวของพลเมืองกับการแต่งกายสมัยใหม่ โดยรัฐได้มีการวางแนวทางในการแต่งกายที่มีใช้เป็นเพียงเฉพาะชนชั้นสูง ขุนนาง ข้าราชการ หรือเฉพาะแต่บุรุษ แต่รวมถึงสตรีโดยทั่วไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงจากการวางแบบแผนหรือแนวทางในการปฏิบัติของรัฐนิยมฉบับที่ 10 นำมาสู่การออกระเบียบการแต่งกายของสตรีสะท้อนให้เห็นว่ารัฐบาลให้ความสำคัญต่อการแต่งกายของสตรีเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้ ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดการปะทุสงครามโลกครั้งที่ 2 อันส่งผลสำคัญต่อการเมือง เศรษฐกิจ และการดำเนินชีวิตประจำวันของประชาชน รวมถึงการปฏิบัติตามรัฐนิยมได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน

ดังนั้น บทความนี้ จึงศึกษาประเด็นการจัดการร่างกายสตรีจากนโยบายรัฐนิยมใน สมัย จอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487) ตั้งแต่ปัจจัยการเกิดแนวคิดรัฐนิยมอันเป็น ปัจจัยที่ส่งผลสำคัญต่อการเกิดรัฐนิยม การประกาศใช้รัฐนิยมของรัฐบาล ว่าด้วยรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย การประกาศใช้ระเบียบการแต่งกายของสตรี เนื่องจากเป็นประกาศที่ได้รับอิทธิพลจากรัฐนิยมฉบับที่ 10 และประกาศจากกรมโฆษณาการ รวมถึงตัวอย่างสตรีชนชั้นกลางที่เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

1. วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่อศึกษากระบวนการจัดการร่างกายสตรีของรัฐให้มีความศิวิไลซ์ผ่านนโยบายรัฐ นิยมในสมัยการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

2. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาเรื่องเมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.แถมสุข นุ่มนนท์ ได้กล่าวถึงบริบทการเมืองไทยที่เกิดขึ้นท่ามกลางสงครามโลกครั้งที่ 2 จากการที่ไทยได้กลายเป็นหนึ่งในวงไพบูลย์ร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออก หรือการเข้าร่วมเป็น พันมิตรกับญี่ปุ่น ทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ทำการปฏิวัติทางวัฒนธรรม โดยการ ออกรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ เช่น การปรับเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นไทย การเกิดขึ้นของ ทำนองและเนื้อร้องเพลงชาติ การใช้สินค้าอุปโภคบริโภคที่ผลิตในไทย สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นการ สร้างวัฒนธรรมใหม่เพื่อสร้างชาติให้มีอารยะและวัฒนธรรมสูงส่งขึ้นในสายตาของชาวโลก โดยงานศึกษาเรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของรัฐนิยมที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้นำมา ใช้ในการสร้างชาติ เพื่อให้มีความก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศที่เป็นมหาอำนาจไม่ต่างจาก ประเทศญี่ปุ่นที่เป็นมหาอำนาจแห่งเอเชียในช่วงเวลาดังกล่าว

หากกล่าวถึงเนื้อหาของรัฐนิยมที่ปรากฏในบทความเรื่อง การประกาศใช้ “รัฐนิยม” ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2451-2487) ของ รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ เป็นการศึกษาความเป็นมาของการประกาศใช้รัฐนิยม มีที่มาจากนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยเริ่มต้นจะประกาศเชิญชวนประชาชนให้ปฏิบัติตามเรื่อยมา แต่เมื่อไม่ได้รับความร่วมมือจากประชาชนทำให้รัฐบาลต้องประกาศรัฐนิยมเป็นพระราชบัญญัติ เพื่อให้รัฐ สามารถใช้กฎหมายบังคับและลงโทษต่อประชาชนได้ โดยการศึกษาของบทความนี้ได้ใช้ข้อมูล จากเอกสารรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีในการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ทำให้บทความชิ้นนี้ เป็นการนำเสนอกระบวนการและที่มาของรรัฐนิยมจากมุมมองของคณะรัฐมนตรีที่เกิดขึ้นในช่วง เวลานั้น

งานศึกษารัฐนิยมในมิติของมานุษยวิทยาปรากฏในวิทยานิพนธ์เรื่อง การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 ของ ก้องสกล กวินรวีกุล จากการรวบรวมนโยบาย กลไกของรัฐในการสร้างวินัยทางร่างกายที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น จึงนำมาสู่ข้อเสนอของวิทยานิพนธ์ว่า กระบวนการสร้างร่างกายพลเมือง 4 ด้าน ประกอบด้วย การสร้างประชากรรุ่นใหม่จากพ่อแม่ที่มีร่างกายแข็งแรง การเน้นคุณภาพของสุขอนามัยพลเมือง การสร้างวินัยในการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน และการรณรงค์การแต่งกายและการมีมารยาทเพื่อแสดงถึงความเจริญจิตใจของพลเมืองไทย ในวิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีการนำแนวคิด อำนาจชีวิต (bio-power) กับทฤษฎีการควบคุมประชากร ของ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault, 1926-1984) มาใช้อธิบายรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย โดยรัฐทำการควบคุมประชากรโดยการวางระเบียบ (regulatory controls) ให้ประชากรแต่งกายให้มีความเป็นอารยะเนื่องจากร่างกายเป็นเครื่องสะท้อนสภาพจิตใจ หากแต่งกายเป็นอารยะแล้ว จิตใจก็จะนำไปสู่ความเป็นอารยะเช่นเดียวกัน ดังนั้น วิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการศึกษาประเด็นการจัดการร่างกายของรัฐจากการประกาศนโยบายรัฐนิยม

ทั้งนี้ ยังมีงานศึกษาผู้หญิงสมัยใหม่ก่อนช่วงเวลาก่อตั้งของนโยบายรัฐนิยม ปรากฏในหนังสือเรื่อง สยามโมเดิร์นเกิร์ล โดย ภาวินี บุณนาค เป็นงานศึกษาเรื่องราวของกลุ่มผู้หญิงที่ประกอบวิชาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาลในช่วงทศวรรษ 2430-2470 เป็นช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมจารีตเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ การกำหนดสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงให้เป็นแบบตะวันตกผ่านการศึกษาศาสตร์วิชาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล เพื่อเป็นการสร้างผู้หญิงสมัยใหม่ (modern girl) และกลายเป็นส่วนหนึ่งของการแสวงหาความทันสมัยของสยาม การที่ผู้หญิงมีโอกาสได้เล่าเรียนในวิชาชีพดังกล่าวยังเป็นการได้ออกมาสู่พื้นที่ภายนอกบ้าน ทำให้ได้รับข้อมูล ข่าวสาร โฆษณาสินค้าต่างๆ จากโลกภายนอกที่เข้ามาสู่สยาม รวมไปถึงการแต่งกายด้วยสินค้าทันสมัยของนางพยาบาลและนางผดุงครรภ์ เช่น การนุ่งซิ่นกับเสื้อผ้าแบบใหม่ การสวมรองเท้าตามแบบแฟชั่นในนิตยสารจากต่างประเทศ สะท้อนให้เห็นถึงการเป็นตัวแทนร่างกายของผู้หญิงสมัยใหม่เช่นกัน

จากการทบทวนวรรณกรรมจะเห็นได้ว่า นโยบายรัฐนิยมได้ถูกศึกษาในประเด็นที่มาและกระบวนการเกิดขึ้นของรัฐนิยมกับกระบวนการสร้างร่างกายพลเมืองผ่านการออกกฎหมายไปแล้ว อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีการศึกษาประเด็นการจัดการร่างกายของสตรี เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว ผู้หญิงได้รับผลกระทบจากการที่รัฐได้ออกระเบียบการแต่งกายโดยเฉพาะสตรี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย แม้ว่าผู้หญิงเริ่มได้รับอิทธิพลในการแต่งกายแบบสากลมาบ้างแล้ว แต่เป็นเพียงการศึกษาเฉพาะกลุ่มผู้หญิงที่ประกอบวิชาชีพนางผดุงครรภ์และนางพยาบาล จึงไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงของผู้หญิงในภาพ

กว้างของสังคมและผู้หญิงที่ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงประกาศใช้นโยบายรัฐนิยม ดังนั้น บทความนี้จึงมุ่งศึกษาการจัดการร่างกายสตรีโดยรัฐ เพื่อให้เห็นบทบาทและความสำคัญของสตรีว่ามีความสำคัญต่อรัฐในช่วงนั้นอย่างไรบ้าง

3. จากทฤษฎีกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) สู่การจัดการร่างกาย (The citizens' body regulation)

การศึกษากระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) ของนอร์เบิร์ต เอไลอัส (Elias, 1897-1990) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ได้ศึกษากระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจนตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 หรือในช่วงยุคกลาง ผ่านบริบทสังคม การเมือง และเศรษฐกิจของชาวยุโรป โดยพิจารณาจากภาพตัวตนและการระงับการแสดงออกทางอารมณ์และพฤติกรรม (Elias, 2000, pp. 48-52) อันเป็นอัตลักษณ์ร่วมกันของชาวยุโรป และมองว่ามีความศิวิไลซ์มากกว่าชาวเอเชียและแอฟริกา สามารถสรุปได้ว่า ความศิวิไลซ์นั้นเป็นผลมาจากการแสดงออกของภาพตัวตน (self-image) คือ ภาพที่บุคคลหนึ่งแสดงออกมาให้เห็น แต่ภาพตัวตนนี้อาจขัดแย้งหรือสอดคล้องกับการควบคุมตนเอง (self-control) (ชาญ พนารัตน์, 2565, น. 25-28)

เมื่อพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมได้ส่งผลให้เกิดรัฐรวมศูนย์ รวมไปถึงพัฒนาการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทำให้กษัตริย์ได้กลายเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการใช้ความรุนแรงในอาณาจักร ส่งผลให้สมาชิกรัฐที่เป็นนักรบและเจ้าที่ดินเข้ามาเป็นขุนนางในราชสำนัก ถูกคาดหวังและกดดันในการประพฤติปฏิบัติตนตามแบบราชสำนัก โดยการก่อดำรงของกระบวนการสู่พฤติกรรมชาววัง (Courtization) นี้เอง (ชาญ พนารัตน์, 2565, น. 34, 41) ส่งผลให้เกิดการจัดการร่างกาย อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสู่ความศิวิไลซ์

การจัดการร่างกายที่ถูกกำกับำโดยราชสำนัก ทำให้พฤติกรรมและบรรทัดฐานมุ่งไปสู่กระบวนการกลายเป็นส่วนตัว (privatization) อันเป็นการเปลี่ยนแปลงของฮาบิตัส (Habitus) หรือการเรียนรู้ทางสังคมติดตัว คือ การกระทำที่เกี่ยวข้องกับร่างกายต่อสาธารณะจะถูกผลักดันให้ไปอยู่ฉากหลัง (ชาญ พนารัตน์, 2565, น. 30) เช่น การแสดงพฤติกรรมในห้องนอน อย่างการนอนหลับโดยไม่สวมใส่เสื้อผ้าเป็นเรื่องปกติของสังคมยุโรป เพราะหากใครสวมใส่ผ้า จะถูกมองว่าร่างกายอาจมีความผิดปกติตามลำตัวแขนขา แต่ในสังคมที่มีความศิวิไลซ์จะมองว่าเป็นพฤติกรรมที่น่าอับอายและอันตรายต่อสังคม (Elias, 2000, pp. 138-142) จากบริบททางสังคมและพัฒนาการของรัฐ ทำให้สรุปปัจจัยที่เร่งให้เกิดกระบวนการจัดการร่างกายให้มีความศิวิไลซ์ออกเป็น 3 ปัจจัย ได้แก่ การค้นหาความแตกต่างของแต่ละบุคคลในราชสำนัก ช่วยให้การซึมซับจารีตทางการประพฤติปฏิบัติเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น ต่อมาคือการเฝ้าระวังและจัดการตลอดเวลา เนื่องจากร่างกายเป็นสิ่งที่ต้องถูกนำเสนอแสดงในราชสำนัก ซึ่งเป็นพื้นที่

ที่ไม่มีการแบ่งแยกอาณาบริเวณส่วนตัวออกจากอาณาบริเวณที่เป็นสาธารณะ และสุดท้ายคือการครอบงำกำหนดของกระบวนการทำให้มีอารยะ โดยเข้าไปครอบงำบุคคลตั้งแต่เด็ก เพราะต้องเรียนรู้การควบคุมตนเองเพื่อให้สังคมยอมรับเขาเป็นสมาชิกโดยสมบูรณ์ (ปริตดา เฉลิเมฝ้า กอนันตกุล และคณะ, บรรณาธิการ, 2541, น. 46-48)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า การจัดการร่างกายหรือร่างกายเกี่ยวข้องกับ 3 กระบวนการสำคัญ ประกอบด้วย

1) การกล่อมเกลางานทางสังคม คือ การปิดบังการทำหน้าที่ของร่างกายที่เป็นไปตามธรรมชาติ แต่เปลี่ยนร่างกายให้เป็นเวทีในการแสดงจารีตทางพฤติกรรม ส่งผลให้ร่างกายตกเป็นเป้าหมายของการรับรู้และถูกจัดการให้มีลักษณะทางสังคม อีกทั้งถูกนิยามในมีความตรงข้ามกับความเป็นธรรมชาติและชีวิต โดยจะเกิดควบคู่ไปกับข้อถัดไป

2) การกระทำที่มีศีลธรรมหรือมีเหตุผล คือ กระบวนการที่ร่างกายถูกเปลี่ยนให้มีความศิวิไลซ์ ทำให้เส้นแบ่งจิตสำนึกกับแรงกระตุ้นมีความชัดเจนขึ้น กล่าวคือ ร่างกายจะสามารถควบคุมตนเองได้ แสดงออกผ่านการกระทำ “ที่มีศีลธรรม” หรือบนพื้นฐานความคิด “ที่มีเหตุผล” นั่นเอง ต้องรู้จักการไม่ตอบสนองต่อความต้องการโดยทันที แต่สามารถรอและเลื่อนเวลาของการบรรลุเป้าหมายออกไปได้ การฝึกให้ร่างกายรู้จักเหตุผลยังรวมถึงการแบ่งร่างกายออกเป็นส่วนๆ ไม่ถูกมองว่าเป็นองค์รวม (whole) อีกต่อไป แต่แยกเป็นส่วนและสามารถควบคุมได้

3) การสร้างอาณาบริเวณที่ชัดเจนให้แก่ร่างกายและตัวตน โดยร่างกาย อารมณ์ และการแสดงออกด้วยร่างกาย เป็นสิ่งที่ถูกขัดเกลาด้วยกระบวนการศิวิไลซ์ คนเริ่มมองตัวเองในฐานะปัจเจกบุคคลซึ่งแยกและแตกต่างจากคนอื่นนับตั้งแต่ปลายยุคกลางเป็นต้นมา การสร้างอาณาบริเวณให้ร่างกายส่งผลอย่างสำคัญต่อการแพร่ขยายของมารยาท เพราะเปิดโอกาสให้คนไตร่ตรองเกี่ยวกับร่างกาย และการรับรู้ตนเองในฐานะตัวตนที่ต่างจากคนอื่น ผลที่ตามมาคือการก่อร่างขึ้นระหว่างร่างกายของเรากับร่างกายของคนอื่น (ปริตดา เฉลิเมฝ้า กอนันตกุล และคณะ, บรรณาธิการ, 2541, น. 48-49)

ในบทความนี้ จะใช้ทฤษฎีกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) เป็นตัวแบบในการศึกษาการจัดการร่างกาย เพื่ออธิบายให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ของชาติผ่านร่างกายพลเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการร่างกายสตรีของรัฐผ่านนโยบายรัฐนิยม โดยจะเริ่มศึกษาตั้งแต่หัวข้อรัฐกับการจัดการร่างกายพลเมืองและหัวข้อการปรับตัวของสตรีชนชั้นกลาง แต่ก่อนจะเข้าสู่ประเด็นหลักของบทความ ต้องอธิบายจุดเริ่มต้นแนวคิดการเกิดขึ้นของรัฐนิยม จนนำมาสู่การประกาศรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ เพื่อให้เข้าใจถึงบริบทการเกิดขึ้นของรัฐนิยมฉบับที่ 10

4. ปัจจัยการเกิดแนวคิดรัฐนิยม

สถานการณ์โลกในขณะนั้น หลายประเทศมหาอำนาจไม่ว่าจะเป็น อิตาลี ญี่ปุ่น เยอรมนี มีระบอบการปกครองที่มีแนวโน้มในการใช้อำนาจเด็ดขาดแบบลัทธิทหารนิยมมากขึ้น โดยมีรากฐานจากลัทธิชาตินิยมและทหารนิยม นำมาสู่การสร้างชาติด้วยระบอบฟาสซิสต์และประสบความสำเร็จเป็นแบบอย่าง แต่ในประเทศที่เป็นประชาธิปไตยอย่างฝรั่งเศสมีเหตุการณ์รื้อถอนเปลี่ยนแปลงรัฐบาลบ่อยครั้ง จากความสำเร็จของระบอบการปกครองแบบลัทธิทหารนิยมย่อมส่งผลให้จอมพล ป. พิบูลสงคราม มีแนวโน้มในการนำความคิดแบบอำนาจเด็ดขาดสร้างชาติภายใต้ผู้นำที่มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551, น. 42-43)

จากเหตุการณ์การเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ที่ผ่านมา คณะราษฎรได้วางแนวทางนโยบายการบริหารประเทศจากการประกาศหลัก 6 ประการ การเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญ การปฏิรูประบอบราชการ การลดอำนาจของชนชั้นสูง โดยทั้งหมดตามที่กล่าวมานั้นล้วนเป็นเจตนารมณ์ของคณะราษฎรที่ได้เชิดชูอำนาจของประชาชน ทั้งนี้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้แสดงเจตนารมณ์ว่าตนต้องการรักษาหลักการเดิมของคณะราษฎร เช่น การแถลง เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2481 กล่าวในทำนองที่ว่า งานของข้าพเจ้าจะสนองคุณเพื่อนร่วมชาติในกาลข้างหน้าย่อมจะต้องดำเนินรอยตามหลัก 6 ประการ

จากปัจจัยดังกล่าว จึงนำมาสู่การเกิดขึ้นของระบอบการปกครองรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีลักษณะการปกครองแบบทวิลักษณ์ คือ ความเป็นประชาธิปไตยแบบก้าวหน้า อันเป็นอิทธิพลที่ตกทอดมาจากการปฏิวัติ 2475 แต่ในขณะเดียวกันการปกครองมีแนวโน้มเบ็ดเสร็จแบบเผด็จการทหาร (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551, น. 43) ตามบริบทการปกครองที่เกิดขึ้นของบริบทโลก

ดังนั้น การเกิดขึ้นของรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ จึงเป็นการใช้อำนาจรัฐเพื่อสร้างชาติและวัฒนธรรมขึ้นใหม่ที่เป็นการกำหนดอำนาจจากส่วนบนบังคับลงล่าง (Top-Down) (เบเคอร์, คริส, และผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2566, น. 188-191) นอกจากนี้ การออกกรัฐนิยมยังเป็นการไต่กลับทางวัฒนธรรมของคณะราษฎรกับกลุ่มอำนาจเก่า โดยกลุ่มคณะราษฎรได้ไต่กลับโดยการประกาศแนวคิด “รัฐนิยม” เพื่อต้องการให้สังคมมีความเข้าใจว่า ในช่วงเวลาหรือสมัยการปกครองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีความสมบูรณ์สูงสุด คือ รัฐกลับไปอยู่ในสภาวะสมบูรณ์พูนสุข และในขณะเดียวกันยังมีความก้าวหน้าทัดเทียมกับอารยประเทศไปด้วยในเวลาเดียวกัน (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2546, น. 390-392)

ทั้งนี้ การเกิดขึ้นของรัฐธรรมนูญฉบับที่ 10 รัฐนิยามว่าด้วยการแต่งกายของประชาชนชาวไทย (พ.ศ. 2484) จึงสอดคล้องกับแนวคิดการนำแนววัฒนธรรมสูง (new national high culture) คือ การเอาสิ่งใหม่ที่เป็นวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการคิดค้นในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม รวมทั้งการนำวัฒนธรรมและการปฏิบัติตามแบบสากลมาปรับใช้ในประเทศ เช่น การร่ำวง การสวมชุดไทย การใส่หมวก และระดมให้สามัญชนเอามาปฏิบัติ และตัดสิ่งที่เป็นพื้นบ้านบางอย่างออกไป เช่น การกินหมาก นุ่งผ้าถุง และตัดสิ่งที่ยืนชั้นสูงสร้างไว้ เช่น การนุ่งผ้าม่วง ราชปะแตน ออกไป (ธีรยุทธ บุญมี, 2564, น. 326) จนนำมาสู่การสร้างวัฒนธรรมการแต่งกายแบบใหม่และการเกิดระเบียบการแต่งกายของสตรีโดยจะกล่าวในหัวข้อถัดไป

5. รัฐนิยม

รัฐนิยม คือ การปฏิบัติให้เป็นประเพณีนิยมที่ดีประจำชาติ เพื่อให้บุตรหลานอนุชนคนไทยเรายึดถือเป็นหลักปฏิบัติ การรัฐนิยมนี้นี้มีลักษณะและละม้ายคล้ายคลึงกับจรรยาบรรณของอารยชนจะพึงประพฤติตนเอง (กรมโฆษณาการ, 2484, น. 4-5)

ประโยคข้างต้นเป็นส่วนหนึ่งในสุนทรพจน์ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ซึ่งกล่าวทางวิทยุกระจายเสียง ในโอกาสพิธีสมัยแห่งงานเฉลิมฉลองวันชาติและสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 กล่าวได้ว่าเป็นการให้ความหมายของ “รัฐนิยม” พร้อมกับการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับแรก เรื่อง การใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ จากสยามสู่ไทย (ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ, 2482, น. 180) นอกจากนี้ ได้มีการให้นิยามของรัฐนิยมในส่วนของกรมโฆษณาการ (โดยมี วิลาส โอสถานนท์ หนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมโฆษณาการ) มีใจความว่า ประเทศไทยได้เข้าสู่ระบอบใหม่ (จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองประชาธิปไตย - ผู้เขียน) ประชาชนชาวไทยจำเป็นต้องปลูกคุณลักษณะขึ้นให้สมกับระบอบใหม่ โดยการสร้างรัฐนิยมอันเป็นความวัฒนาหรือความเจริญ ควบคู่ไปกับความถาวรหรือความมั่นคงและยั่งยืน (กรมโฆษณาการ, 2484, น. 1-3)

เมื่อพิจารณาความหมายของรัฐนิยมจากสุนทรพจน์ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม และกรมโฆษณาการ จะเห็นจุดประสงค์หลักของการสร้างรัฐนิยม คือ การปลูกคุณลักษณะประชาชนให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ จากการปฏิบัติประเพณีนิยมที่ดีประจำชาติที่มีลักษณะคล้ายกับการปฏิบัติของอารยชน โดยประเพณีนิยมเป็นมติของรัฐที่ตั้งขึ้นจากมติมหาชนและเป็นการสร้างความมั่นคงหรือความยั่งยืนของชาติ นอกจากนี้ ในข้อความของกรมโฆษณาการยังได้ชี้ให้เห็นประเด็นความแตกต่างของที่มาระหว่างรัฐนิยมและพระราชนิยม โดยรัฐนิยมเกิด

จากมติของรัฐซึ่งตั้งขึ้นโดยอนุโลมตามมติมหาชน ส่วนพระราชนิยมเป็นมติของพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว

จากจุดประสงค์ในการปลูกคุณลักษณะประชาชนให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ นำมาสู่การสร้างประเพณีนิยมประจำชาติ รัฐบาลจึงวางแผนการปฏิบัติตนของคนในชาติ ประกอบด้วยรัฐนิยมจำนวน 12 ฉบับ¹ การประกาศใช้รัฐนิยมได้ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับประเทศแล้ว วิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนยังได้รับผลกระทบเช่นกัน โดยเฉพาะการประกาศของรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ซึ่งเป็นการปรับตัวของพลเมืองกับการแต่งกายสมัยใหม่นั้นเอง

6. รัฐกับการจัดการร่างกายพลเมือง

6.1 การจัดการร่างกายประชากรกับรัฐนิยมฉบับที่ 10

การแต่งกายของประชาชนไทย แต่เดิมไม่ได้มีการบังคับหรือวางแนวทางในการแต่งตัวของสามัญชน เว้นแต่ชนชั้นสูง ขุนนาง ข้าราชการ ได้นำเข้าวัฒนธรรมการแต่งกายจากต่างชาติมาประยุกต์ใช้กับการแต่งกายของราชสำนัก เพื่อแสดงให้เห็นถึงความศิวิไลซ์ของชาวสยาม รวมไปถึงกลุ่มนักเรียนนอกที่ได้รับอิทธิพลการแต่งตัวจากชาวต่างชาติในขณะที่เล่าเรียนในต่างแดน และนำวัฒนธรรมดังกล่าวกลับมาภายหลังสำเร็จการศึกษา

จากการที่คณะราษฎรได้ทำการปฏิรูปการปกครอง 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบการปกครองประชาธิปไตย ตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านต่างๆ เช่น การปฏิรูประบบราชการ การทหาร เศรษฐกิจ การศึกษารวมไปถึงการได้ขยายดินแดนจากกรณีพิพาทอินโดจีนฝรั่งเศส ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปในลักษณะการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างและเป็นการตราออกเป็นกฎหมายหรือ “ความถาวร” ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แต่กฎหมายสำคัญอีกหนึ่งอย่างของรัฐบาล คือ การ

¹ รัฐนิยมจำนวน 12 ฉบับ ประกอบด้วย 1. รัฐนิยมว่าด้วยการใช้ชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติ (พ.ศ. 2482) 2. รัฐนิยมว่าด้วยการป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ชาติ (พ.ศ. 2482) 3. รัฐนิยมว่าด้วยการเรียกชื่อชาวไทย (พ.ศ. 2482) 4. รัฐนิยมว่าด้วยการทำความเคารพธงชาติ เพลงชาติ และเพลงสรรเสริญพระบารมี (พ.ศ. 2482) 5. รัฐนิยมว่าด้วยความพยายามใช้แต่เครื่องอุปโภคบริโภคที่มีแต่กำเนิด หรือที่สร้างขึ้นในประเทศ (พ.ศ. 2482) 6. รัฐนิยมว่าด้วยเนื้อร้องทำนองเพลงชาติ (พ.ศ. 2482) 7. รัฐนิยมว่าด้วยการชักชวนคนไทยทุกคนให้ร่วมใจกันพยายามปฏิบัติตามรัฐนิยมฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2482) 8. รัฐนิยมว่าด้วยเรื่องเพลงสรรเสริญพระบารมี (พ.ศ. 2483) 9. รัฐนิยมว่าด้วยภาษาไทยกับหน้าที่พลเมือง (พ.ศ. 2483) 10. รัฐนิยมว่าด้วยการแต่งกายของประชาชนชาวไทย (พ.ศ. 2484) 11. รัฐนิยมว่าด้วยกิจประจำวันของคนไทย (พ.ศ. 2484) 12. รัฐนิยมว่าด้วยการช่วยเหลือเด็ก คนชรา หรือผู้พิการ (พ.ศ. 2485)

ส่งเสริม “ความวัฒนา” หรือความเจริญของชาติ ดังนั้น รัฐบาลจึงดำเนินการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาติ เพื่อปลูกฝังประชาชนชาวไทยให้มีลักษณะเป็นอารยชน (ไทยในสมัยสร้างชาติ ที่ระลึกฉลองวันชาติ, 2484, น. 27-29) ในส่วนของการออกกฎหมายฉบับที่ 10 และการออกคำสั่งชวนเกี่ยวกับการแต่งกายของสตรี ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของแผนการฟื้นฟูวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน

จึงทำให้ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2484 รัฐบาลได้ประกาศกฎหมายฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย ในราชกิจจานุเบกษา โดยมีเนื้อความ ดังนี้

ด้วยรัฐบาลได้สังเกตเห็นว่า การแต่งกายของประชาชนชาวไทยในสาธารณสถาน หรือที่ชุมนุมชน ยังไม่สุภาพเรียบร้อยสมกับวัฒนธรรมของชาติไทย

คณะรัฐมนตรีจึงได้ลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศเป็นกฎหมายไว้ดังต่อไปนี้

1. ขนชาติไทยไม่พึงปรากฏตัวในที่ชุมนุม หรือสาธารณสถาน ในเขตเทศบาล โดยไม่แต่งกายให้เรียบร้อย เช่น นุ่งแต่กางเกงชั้นใน หรือไม่สวมเสื้อ หรือนุ่งผ้าลอยชาย เป็นต้น
2. การแต่งกายที่ถือว่าเรียบร้อยสำหรับประชาชนชาวไทย มีดังต่อไปนี้
 - ก. แต่งเครื่องแบบตามสิทธิและโอกาสที่จะแต่งได้
 - ข. แต่งตามแบบสากลนิยมในทำนองที่สุภาพ
 - ค. แต่งตามประเพณีนิยมในทำนองที่สุภาพ

(ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยกฎหมาย ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย, 2484, น. 113)

การออกประกาศกฎหมายฉบับที่ 10 นี้ แสดงให้เห็นถึงลักษณะการแต่งกายแต่เดิมของชาวไทยที่นิยมการนุ่งเพียงกางเกงชั้นใน การไม่สวมใส่เสื้อ การนุ่งผ้าลอยชาย ดำเนินวิถีชีวิตเป็นปกติในชุมชน สถานที่สาธารณะและพื้นที่การปกครองเทศบาล หากพิจารณาในมุมมองของความเป็นสมัยใหม่ การกระทำดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความป่าเถื่อน ล้าหลัง และไม่มีความเป็นอารยชน

ดังนั้น รัฐบาลจึงเข้ามามีการจัดการร่างกายพลเมืองเพื่อให้เกิดความศิวิไลซ์ โดยการวางกระบวนการ เริ่มต้นจากการชี้ให้เห็นสิ่งที่ไม่ควรทำ คือ ไม่ควรนุ่งร่างกายที่ไม่มีการปกปิดให้เรียบร้อย ปรากฏตัวต่อสถานที่สาธารณะหรือพื้นที่ที่มีผู้คนอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นการหยุดพฤติกรรมแต่งกายแบบเดิมของชาวไทยที่นิยมใส่เสื้อผ้าน้อยชิ้น และยังสะท้อนให้เห็นว่าร่างกายที่ไม่มีการปกปิดมิดชิดในที่สาธารณะเป็นร่างกายที่ไม่พึงประสงค์ของรัฐ

จากนั้นรัฐจึงระบุสิ่งที่ควรทำ คือ ประชากรต้องทำการปกปิดร่างกายให้เรียบร้อย เพื่อให้ประชากรปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการแต่งกายให้เป็นไปตามจารีตที่รัฐกำหนด โดยแบ่งประเภทเครื่องแต่งกายออกเป็น 3 ประเภท เริ่มจากการแต่งเครื่องแบบตาม “สิทธิ” และ “โอกาส” เพื่อให้เกิดการแสดงออกของร่างกายและอารมณ์ที่ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์ เป็นการเริ่มต้นสำหรับการสร้างอาณาบริเวณที่ชัดเจนให้แก่ร่างกาย ต่อมาคือ การแต่งกายตามแบบ “สากลนิยม” ในทำนองที่สุภาพ และการแต่งกายตาม “ประเพณีนิยม” ในทำนองที่สุภาพ โดยรูปแบบการแต่งกายทั้งสองแบบนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่ารัฐสนับสนุนให้ประชากรแต่งกายให้เป็นไปตามหลักสากล รวมถึงการสนับสนุนการแต่งกายที่เป็นไปตามจารีต โดยเน้นย้ำให้เห็นว่า ต้องเป็นการแต่งกายในทำนองที่สุภาพหรือต้องเรียบร้อยนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย เป็นช่องทางที่ทำให้รัฐได้เข้ามาจัดการร่างกายของพลเมืองเพื่อให้เป็นไปตามวัฒนธรรมของชาติไทยตามที่ระบุในประกาศฉบับนี้ รัฐได้นำกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) ตั้งแต่กระบวนการกล่อมเกลางานทางสังคม หรือการปิดบังร่างกายที่รัฐไม่พึงประสงค์ และกำหนดขนบธรรมเนียมให้แก่ร่างกายผ่านการกำหนดรูปแบบการแต่งกาย เพื่อให้ประชากรแสดงออกภาพตัวตน (self-image) ที่ต้องสอดคล้องกับจารีตที่รัฐกำหนด เพื่อให้เป็นรัฐที่มีความเป็นอารยะหรือความศิวิไลซ์ตามจุดหมายของรัฐนิยม

ในเวลาต่อมา รัฐได้มีการประกาศเกี่ยวกับการแต่งกายเพิ่มเติม คือ การสวมหมวก เป็นการประกาศที่มีการระบุประโยชน์ด้านสุขภาพอนามัยและเป็นไปในลักษณะเชิญชวนให้ประชากรปฏิบัติตาม ทั้งนี้ จะยกข้อความบางตอนจากประกาศของกรมประชาสัมพันธ์ เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2484

การสวมหมวกนั้น นอกจากเป็นการแสดงถึงวัฒนธรรมอันสูงของชาติ ซึ่งมีมาแต่โบราณกาลแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์ในทางสุขภาพอนามัยอีกหลายประการ เป็นต้นว่า

1. ป้องกันไม่ให้ใบหน้าถูกแดดนาน เป็นเหตุให้หน้าดำเกรียม แก่กว่าวัย
2. ป้องกันไม่ให้ผมแดงแห้ง
3. ป้องกันไม่ให้ท้ายทอยและต้นคอถูกแดดนานๆ อาจเป็นลม หน้ามืด
4. ป้องกันน้ำค้าง อาจทำให้เป็นหวัดง่าย
5. ป้องกันฝุ่นละอองไม่ให้เข้าอยู่ในเรือนผม
6. ป้องกันไม่ให้สายตาเสีย สายตาพล่า มีดมัวแก่เกินวัย

(กรมโฆษณาการ, 2484, น. 1322-1323)

จะเห็นได้ว่า รัฐได้กล่าวถึงประโยชน์จากการสวมหมวกในทางสุขภาพอนามัยที่เกิดกับประชากรที่สวมใส่หมวก ทั้งการปกป้องผิวหนัง เส้นผม ฝุ่นละออง น้ำค้าง รวมไปถึงการปกป้องสายตาไม่ให้พร่ามัว

นอกจากจะกล่าวถึงประโยชน์จากการสวมหมวกในทางสุขภาพอนามัยแล้ว การสวมหมวกเป็นการปกปิดร่างกายในส่วนของศีรษะเมื่อต้องออกไปยังตามที่สาธารณะ และเป็นการสร้างนัยยะทางการเมือง เพราะแต่เดิมการสวมหมวกในสังคมไทยนิยมในหมู่ชนชั้นนำและข้าราชการ ประชาชนคนธรรมดาไม่นิยมสวมหมวก การที่รัฐบาลได้ออกประกาศเรื่องการสวมหมวกให้แก่พลเมือง จึงหมายถึงการทลายนัยยะทางการเมืองของหมวกที่แสดงให้เห็นว่า ต่อไปนี้การสวมหมวกเป็นสิ่งที่คนสามัญชนสามารถพึงปฏิบัติเป็นกิจวัตรได้ จึงสามารถสรุปได้ว่า การสวมหมวกเป็นสัญญาณในการสร้างความเท่าเทียมของทุกคนในประเทศในช่วงรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม²

ทั้งนี้ รัฐได้ประกาศให้ประชาชนต้องสวมรองเท้ายีกเช่นกัน ปรากฏในประกาศของกระทรวงมหาดไทย เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2485 มีใจความว่า

ด้วยปรากฏว่า ยังมีชาวไทยอีกจำนวนมากไม่สวมรองเท้า กระทรวงมหาดไทย จึงขอชี้แจงว่าการสวมรองเท้านั้น เป็นการส่งเสริมอารยธรรมของชาติทางหนึ่ง และการสวมรองเท้าย่อมมีประโยชน์ในทางสุขภาพอนามัยอีกด้วย กล่าวคือ ตามพื้นทั่วไปนั้นย่อมเป็นที่เกิดที่อาศัยของเชื้อโรคนานาชนิด ถ้าไม่สวมรองเท้าก็เท่ากับเปิดช่องให้เชื้อโรคร้ายเหล่านั้นเข้าสู่ร่างกาย และยิ่งผู้ที่มีบาดแผลที่เท้าด้วยแล้ว ก็ยิ่งได้รับผลจากเชื้อโรคอย่างทันตาเห็น เช่นบาดทะยักและคุดทะราด ด้วยเหตุนี้ รองเท้าจึงเป็นของจำเป็นยิ่ง บุคคลที่ไม่สวมรองเท้าก็เท่ากับแสดงตนให้เห็นว่า ตนไม่มีความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่ควร แม้แต่การรักษาของตัวเอง จึงเป็นบุคคลประเภทที่น่ารังเกียจ ดังจะเห็นได้จากสถานที่ทำการของรัฐบาลหรือองค์การสาธารณะทั่วไป ไม่ยินดีต้อนรับบุคคลที่ไม่สวมรองเท้าให้เข้าทำการติดต่อ เป็นต้น (กรมโฆษณาการ, 2485, น. 673-674)

² สอดคล้องกับข้อเสนอของ รศ.ฉลอง สุนทรวาณิชย์ อดีตหัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้วิเคราะห์ และสามารถสรุปได้ว่า เนื่องจากในสมัยก่อนการสวมหมวกจะแพร่หลายในกลุ่มชนชั้นนำและข้าราชการ ซึ่งสะท้อนนัยยะทางการเมืองอย่างไม่ตั้งใจ ทำให้เกิดสัญลักษณ์ความแตกต่างระหว่างผู้มีอำนาจและสามัญชน เมื่อเข้าสู่ยุคการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่มีความต้องการให้คนทุกคนเท่าเทียมกัน จึงออกประกาศให้ทุกคนสวมหมวก เพื่อให้สัญลักษณ์ของความแตกต่างระหว่างผู้มีอำนาจกับประชาชนธรรมดาที่มีมาแต่เดิมหมดลง (เสกสรร โรจนเมธากุล สำนักข่าวอิสรา, 2555)

ในประกาศนี้ นอกจากจะระบุเรื่องสุขภาพอนามัยจากการสวมรองเท้าเพื่อป้องกันเชื้อโรคจากพื้นเข้าสู่ร่างกายแล้ว รัฐชี้ให้เห็นว่า บุคคลใดไม่สวมรองเท้าเป็นบุคคลไม่มีความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่พึงกระทำให้ในการรักษาความสะอาดร่างกายของตน และมองว่าเป็นบุคคลที่ “น่ารังเกียจ” นอกจากนี้ หากไม่มีการปกปิดเท้าในเวลาที่ต้องติดต่อราชการ รัฐจะไม่ต้อนรับ และให้บริการแก่บุคคลนั้น เป็นการเน้นย้ำว่า ร่างกายที่ไม่มีการปกปิดมิดชิดในที่สาธารณะ เป็นร่างกายที่ไม่พึงประสงค์ของรัฐตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

อย่างไรก็ตาม รัฐได้วางกำหนดข้อจำกัดในเรื่องของการสวมรองเท้าเช่นกัน เพราะหากขัดต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นไปในลักษณะ เช่น ไถนา ดำข้าว หรือขึ้นต้นไม้ ไม่ต้องสวมใส่รองเท้า แต่หากปรากฏตัวต่อสถานที่สาธารณะหรือสถานที่ที่มีผู้คนจำนวนมาก จะต้องมีการสวมรองเท้าเกิดขึ้น และต้องเป็นรองเท้าประเภทหุ้มส้นหรือหุ้มข้อ ไม่ควรใช้รองเท้าแตะ รองเท้าไม้ หรือรองเท้าสำหรับใส่ในบ้าน (กรมโฆษณาการ, 2485, น. 673-674)

เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว รัฐจึงจัดยุวชนออกแนะนำ การแต่งกายถูกต้องตามวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยมีกระทรวงมหาดไทยและกระทรวงกลาโหม ได้ร่วมมือกันจัดให้ยุวชนทหารออกตรวจตราแนะนำประชาชนในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ และเทศบาลนครธนบุรี ช่วยแนะนำการแต่งกายให้ประชากร และความเป็นระเบียบเรียบร้อย อันแสดงถึงความเจริญของประเทศชาติ “และเป็นเครื่องชี้ให้โลกเห็นว่า ประชาชนคนไทยทุกคน ได้ปฏิบัติตนสมกับที่เป็นชนชาติอารยะแล้ว” (กรมโฆษณาการ, 2485, น. 530) จะเห็นได้ว่า การจัดทำลงตรวจตราร่างกายนี้ เป็นการค้นหาความแตกต่างของบุคคล เพื่อให้ประชากร ชี้นับจารีตทางปฏิบัติจากรัฐได้อย่างรวดเร็ว การกระทำเช่นนี้ยังส่งผลให้ประชากรต้อง เฝ้าระวังและจัดการร่างกายตลอดเวลาในที่สาธารณะ ให้ตนรอดพ้นจากการค้นหาความแตกต่าง จากยุวชน และการจัดยุวชนทหารเป็นผู้ตรวจตรายังเป็นการครอบงำกระบวนการการจัดร่างกาย ตั้งแต่เด็ก เพราะการตรวจตราส่งผลให้เยาวชนซึมซับการปฏิบัติตามจารีตที่รัฐกำหนดก่อน จะเติบโตไปเป็นผู้ใหญ่ในอนาคต จะเห็นได้ว่า รัฐได้สร้างปัจจัยเร่งที่ส่งผลให้กระบวนการจัดการ ร่างกายต่อประชากรให้มีความศิวิไลซ์ได้รวดเร็วมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐจะออกการประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของ ประชาชนชาวไทยที่ส่งผลต่อการปฏิบัติของประชากรทุกคนแล้ว ภายในปีเดียวกัน รัฐได้ออก ประกาศระเบียบการแต่งกายของสตรี เพื่อเป็นการจัดการร่างกายของสตรีโดยเฉพาะ

6.2 การจัดการเรือนร่างกับระเบียบการแต่งกายของสตรี

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2484-2485 ความเสมอภาคและความเท่าเทียมของสตรี ได้เป็นหนึ่งในประเด็นที่มีการผลักดันที่สำคัญในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นได้จากการยกย่องให้สตรีเป็นแม่พิมพ์เพื่อให้ชาติเป็นมหาอำนาจ การสนับสนุนให้สามียกย่องภรรยาตลอดเวลา³ รวมไปถึงการเปิดโอกาสให้สตรีสามารถประกอบอาชีพที่แต่เดิมมีเพียงแต่บุรุษเท่านั้นที่สามารถประกอบอาชีพนี้ได้ คือ อาชีพทหาร โดยมีการจัดตั้งกองทหารหญิง โรงเรียนนายร้อยหญิง และโรงเรียนนายสิบหญิงในช่วงเวลาดังกล่าว (แถมสุข นุ่มนนท์, 2544, น. 95)

การออกประกาศระเบียบการแต่งกายสตรี ได้กลายเป็นนโยบายแรกๆ ที่เกี่ยวข้องกับสตรี ในต้นยุคการปกครองของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2484 รัฐได้ออกประกาศระเบียบการแต่งกายของสตรีเพิ่มมาอีก 1 ฉบับ นอกเหนือจากรัฐนิยมฉบับที่ 10 ซึ่งเป็นการบังคับลักษณะการแต่งกายของทุกเพศทุกคนอยู่แล้ว ในประกาศระบุข้อความบ่งบอกสาเหตุในการประกาศไว้ว่า “เพื่อให้เหมาะสมแก่ความเจริญของประเทศและเชิดชูคุณค่าของความเป็นไทย” (เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2761) จะเห็นได้ว่า สตรีได้กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่บ่งบอกถึงความเจริญของประเทศผ่านการแต่งกายที่เป็นการสร้างคุณค่าของความเป็นไทย โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดในส่วนถัดไป

ดังนั้น รัฐจึงเข้ามาจัดการร่างกายของสตรี ตั้งแต่การจัดตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งขึ้นมาเพื่อกำหนดแบบแผนในการปฏิบัติของสตรี ประกอบด้วย หลวงวิจิตรวาทการ รัฐมนตรีเป็นประธานกรรมการ หม่อมกอบแก้ว อธิการ นางโกวิท อภัยวงศ์ หม่อมหลวงปุย ชัยนาม นางราชินี ภรมนตรี นางไสว ทองเจือ และนางอมร โอสธานนท์ เป็นกรรมการ เนื้อหาในประกาศปรากฏเป็นข้อความแบ่งเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

การใช้ระเบียบ

ข้อ 1 ระเบียบนี้ให้ใช้แก่สตรีที่เป็นข้าราชการ สตรีที่มีตำแหน่งเฝ้า และสุภาพสตรีทั่วไป ซึ่งจะพิจารณาใช้ให้เหมาะสมแก่กาลเทศะ และความสามารถในการแสวงหาเครื่องแต่งกาย

ข้อ 2 สิ่งใดที่ไม่สามารถประกอบทำขึ้นภายในประเทศ จะต้องสั่งซื้อจากนอกประเทศ และเป็นของแพง หรือหาซื้อยาก เช่น ถุงมือ แม้จะระบุไว้ในระเบียบนี้ก็อาจดใช้ได้ (เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2761)

³ มีการประกาศให้สามีปฏิบัติต่อภรรยาตามหลัก 5 ประการ คือ 1.ด้วยการยกย่องนับถือว่าเป็นเมีย 2.ด้วยการไม่ดูหมิ่น 3.ด้วยการไม่ประพฤตินอกใจ 4.ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ให้ 5.ด้วยการให้เครื่องแต่งตัว อำนวยรายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการปฏิบัติของผิวเมียราชกิจจานุเบกษาเล่ม 60 ตอนที่ 15, 16 มีนาคม 2486

ในการประกาศใช้ระเบียบนี้ได้ระบุสตรีทั้งเป็นข้าราชการ สตรีตำแหน่งเฝ้า และสตรีสามัญชน แปลว่าระเบียบการฉบับนี้บังคับใช้กับสตรีทุกคน ไม่มีการเจาะจงหรือยกเว้น การจัดการร่างกายสตรีได้วางเงื่อนไขให้มีความเหมาะสม หรือพิจารณาสิ่งที่ควรทำและสิ่งที่ไม่ควรทำ รวมไปถึงการคำนึงถึงบริบทการแสวงหาเครื่องแต่งกายและการสั่งซื้อสินค้าภายนอกประเทศ เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว ประสบปัญหาขาดแคลนผ้า เพราะในช่วงก่อนสงครามโลก ประเทศไทยสั่งซื้อสินค้าส่วนใหญ่จากยุโรป เช่น เครื่องจักร ยารักษาโรค ผ้า แต่เมื่อเกิดสงครามทำให้การค้ากับยุโรปต้องหยุดชะงัก พ่อค้าไทยสั่งซื้อสินค้าได้เฉพาะจากญี่ปุ่น เมื่อสงครามมีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ปัญหาขาดแคลนเสื้อผ้าจึงทวีเพิ่มมากขึ้น (โดม ไกรปรกรณ์, 2557, น.74) จึงทำให้การหาเครื่องแต่งกายโดยเฉพาะถุงมือ กลายเป็นสินค้าที่ค่อนข้างขาดแคลนเนื่องจากส่วนใหญ่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ

ในส่วนถัดไปจะเป็นการแบ่งเนื้อหาประกาศระเบียบการแต่งกายของสตรีออกเป็น 2 ส่วน คือ เสื้อผ้า และอาภรณ์หรือเครื่องประดับต่างๆ ได้แก่ หมวก กระเป๋า เพื่อให้เข้าใจกระบวนการจัดการร่างกายสตรีของรัฐได้มากยิ่งขึ้น

6.2.1 เสื้อผ้า

จากระเบียบการแต่งกายของสตรี รัฐได้มีการกำหนดความหมายของเครื่องแต่งกายตามแต่ละประเภท เริ่มต้นจาก “เครื่องเต็มยศ”, “เครื่องครึ่งยศ” และ “เครื่องปกติ” เป็นเครื่องแต่งกายที่จะต้องใช้ในโอกาสที่เป็นพระราชพิธี รัฐพิธีหรืองานสโมสรสันนิบาต โดยจะต้องมีประกาศ คำสั่ง หรือระเบียบแบบแผน ในการแต่งเครื่องแต่งกายแต่ละประเภท ในส่วนของ “เครื่องแต่งกายธรรมดา” หรือเครื่องแต่งกายประจำวัน เป็นเครื่องแต่งกายของสุภาพสตรีที่จะต้องแต่งไปในที่ชุมนุมชน หรือที่สาธารณะสถานในโอกาสซึ่งมิใช่งานพระราชพิธี งานรัฐพิธีหรืองานสโมสรสันนิบาต (เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2761-2763) จะเห็นได้ว่า รัฐทำการจัดการร่างกายสตรีผ่านการวางรูปแบบเครื่องแต่งกายแต่ละชนิด พร้อมกับระบุโอกาสและสถานที่ของการใช้เครื่องแต่งกายที่แตกต่างกันออกไป นอกจากนี้ รัฐได้วางแบบแผนการแต่งกาย “สวมเสื้อผ้าย่างไทย” โดยวางเงื่อนไขในเรื่องของการนุ่งผ้าแบบขึ้นและสวมเสื้อที่ต้องมีผ้าขึ้นไต่ขึ้นหนึ่งต้องเกิดหรือทำขึ้นในประเทศ หรือมีวัตถุดิบการประดิษฐ์ทำแบบให้มีลักษณะอย่างไทย เพื่อเป็นการเชิดชูคุณค่าของความเป็นไทยตามที่ปรากฏในในข้างต้น และเป็นการนำเสนอความเป็นอารยของชนชาติไทยผ่านรูปแบบการแต่งกายที่เป็นสากล

ทั้งนี้ เงื่อนไขของโอกาสและสถานที่ได้กลายเป็นตัวกำหนดรายละเอียดของเครื่องแต่งกายด้วยเช่นกัน โดยงานพระราชพิธีหรือรัฐพิธี ที่จัดขึ้นในพระที่นั่ง และงานนอกพระที่นั่ง มีรายละเอียดของเครื่องแต่งกายแตกต่างกันออกไป โดยแต่ละสถานที่ได้กำหนดรายละเอียดการแต่งกายของเครื่องเต็มยศ เครื่องครึ่งยศ และเครื่องปกติของสตรีให้มีความแตกต่างกัน

ออกไป ดังนี้

เครื่องแต่งกายสำหรับงานในพระที่นั่ง

ข้อ 8 เครื่องเต็มยศสำหรับงานในพระที่นั่งเป็นดังนี้

- (1) นุ่งยกแบบขึ้นยาวถึงข้อเท้า
- (2) เสื้อที่เหมาะสมกับผ้านุ่ง
- (3) ถุงเท้าแพรยาว ไม่ใช่สีดำ และไม่ใช่สีขาว
- (4) รองเท้าสันสูง เป็นสีทอง สีเงิน ดาด ต่วน แพร หนักกลับขลิบทอง หรือ หนักกลับขลิบเงิน
- (5) ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์
- (6) ผู้ที่ได้รับพระราชทานสายสะพาย ต้องสวมสายสะพายตามกำหนดในหมายรับสั่งของสำนักพระราชวัง และตามระเบียบแบบแผนการสวมสายสะพาย

ข้อ 9 เครื่องครึ่งยศสำหรับงานในพระที่นั่ง มีลักษณะเหมือนเครื่องเต็มยศที่กล่าวในข้อ 8 เว้นแต่ไม่สวมสายสะพาย

ข้อ 10 เครื่องปกติสำหรับงานในพระที่นั่ง เหมือนเครื่องเต็มยศที่กล่าวในข้อ 8 เว้นแต่ไม่สวมสายสะพายและไม่ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นอกจากจะระบุไว้ในหมายรับสั่งว่าให้แต่งเครื่องแบบปกติประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์

ข้อ 11 เครื่องราตรีสโมสรสำหรับงานในพระที่นั่ง ให้แต่งตามที่กล่าวไว้ในข้อ 8-9 และ 10 และจะสวมเสื้อคลุมก็ได้

เครื่องแต่งกายสำหรับงานนอกพระที่นั่ง

ข้อ 12 เครื่องเต็มยศ เครื่องครึ่งยศ สำหรับงานนอกพระที่นั่ง เหมือนเครื่องเต็มยศ และเครื่องครึ่งยศในพระที่นั่ง ตามที่กล่าวไว้ในข้อ 8 และ ข้อ 9 แต่

- (1) เสื้อผ้าอย่างไทย มีความยาวถึงข้อเท้า เสื้อผ้าในกรณีนี้ไม่จำเป็นต้องเย็บขอบไป
- (2) หมวกให้เหมาะสมกับเสื้อผ้า แต่ถ้าเป็นงานซึ่งเริ่มในเวลาเกิน 18 น. ไปแล้ว ไม่ต้องสวมหมวก
- (3) ถุงมือขาว

ข้อ 13 เครื่องปกติดีสำหรับงานนอกพระที่นั่ง เป็นดังนี้

- (1) หมวกให้เหมาะสมแก่เสื้อผ้า แต่ถ้าเป็นงานซึ่งเริ่มในเวลาเกิน 18 น. ไปแล้ว ไม่ต้องสวมหมวก
- (2) เสื้อผ้าอย่างไทย แต่มิใช่ยกทองหรือยกเงินทั้งผืน
- (3) ถุงเท้าแพรยาว ไม่ใช่สีดำ และไม่ใช่สีขาว
- (4) ถุงมือขาว หรือสีใดๆ ที่กลมกลืนกับเครื่องแต่งกาย
- (5) รองเท้าสันสูง สีที่เหมาะสมกับเครื่องแต่งกาย

เครื่องแต่งกายในเวลาบ่ายต้องให้มีคุณภาพดีกว่าเครื่องแต่งกายในเวลาเช้า

ข้อ 14 เครื่องราตรีสโมสรสำหรับงานนอกพระที่นั่ง ให้แต่งเหมือนเครื่องราตรีสโมสรสำหรับงานในพระที่นั่ง และจะสวมเสื้อคลุมด้วยก็ได้

(เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2763-2765)

หากเปรียบเทียบเครื่องแต่งกายสตรีระหว่างงานที่จัดขึ้นภายในพระที่นั่งกับงานที่จัดขึ้นนอกพระที่นั่ง จะเห็นได้ว่า เครื่องแต่งกายที่สตรีสวมใส่ในงานพระราชพิธีหรือรัฐพิธี มีเงื่อนไขและรายละเอียดมากกว่า เช่น การประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์บนร่างกาย เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงลำดับชั้นหรือสถานะของสตรีผู้เข้าร่วมงาน และเนื่องจากเป็นงานที่จัดในพื้นที่ของพระมหากษัตริย์ ฉะนั้น การแต่งกายต้องมีความประณีต แม้แต่การกำหนดความยาวของชิ้น สตรีต้องนุ่งยกแบบขึ้นยาวถึงข้อเท้า การกำหนดเกณฑ์ของสีถุงเท้าแพรยาว และรองเท้าสันสูงที่เมื่อสวมใส่บนร่างกายแล้วต้องมีความสุภาพ ไม่ใช่สีฉูดฉาด และต้องเป็นสีที่รัฐกำหนดไว้ จะเห็นได้ว่า การกำหนดแบบแผนการแต่งกายในลักษณะเช่นนี้ เพื่อให้สตรีได้เข้าสู่กระบวนการสู่พฤติกรรมชาววัง (Courtization) อันเป็นพฤติกรรมที่สตรีต้องปฏิบัติตามแบบแผนของราชสำนัก

ในด้านการแต่งกายในชีวิตประจำวัน รัฐได้กำหนดแบบแผนการปฏิบัติตน ปรากฏเป็นข้อความ ดังนี้

เครื่องแต่งกายธรรมดา

ข้อ 15 เครื่องแต่งกายธรรมดา เป็นดังนี้

- (1) หมวกให้เหมาะสมแก่เสื้อผ้า แต่เมื่อพ้นเวลา 18 น. ไปแล้วไม่จำเป็นต้องสวมหมวก
- (2) เสื้อผ้าอย่างไทย
- (3) รองเท้ามีสัน ซึ่งมีโซ่รองเท้าตะ รองเท้าสำหรับห้องนอน รองเท้าหนีบ หรือรองเท้าไม้

(4) ถูงเท้า หรือไม่สวมตามใจสมัคร

(5) ถูงมือ

ข้อ 16 เครื่องราตรีสโมสรรรรมา ให้อนุโลมตามสมัยนิยม

(ระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2766)

จากข้อความข้างต้น รัฐได้กำหนดเครื่องแต่งกายธรรมดาให้มีความเป็นสมัยใหม่ แต่ยังคงสอดแทรกให้มีการใช้เสื้อผ้าอย่างไทยเช่นกัน มีการให้สตรีสวมหมวกเพื่อปกปิดศีรษะ (มีการออกประกาศภายหลังว่า เมื่อพ้นเวลา 18.00 นาฬิกาแล้ว จะสวมหมวกหรือไม่สวมก็ได้) การสวมถุงมือเพื่อปกปิดเนื้อหนังของมือและข้อมือ รวมไปถึงการสวมรองเท้ามีส้นพร้อมกำชับ ไม่สวมรองเท้าที่ไม่แสดงออกถึงความไม่สุภาพ และเมื่อการใส่รองเท้าที่เรียบร้อยทำให้ไม่เห็นเนื้อหนังของเท้าแล้วนั้น รัฐจึงไม่มีการบังคับให้สตรีสวมถุงเท้า จากแบบแผนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า การปกปิดร่างกายยังเป็นกระบวนการหลักที่รัฐยังคงให้ความสำคัญ แม้จะเป็นเครื่องแต่งกายธรรมดาสำหรับสวมใส่ในชีวิตประจำวันก็ตาม

ในแบบแผนเครื่องแต่งกายที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ หากสังเกตจะเห็นว่า “หมวก” และ “ถุงมือ” ปรากฏอยู่ในเครื่องแต่งกาย โดยการเพิ่มเครื่องประดับในการแต่งกายนี้ เป็นหนึ่งในกระบวนการปกปิดร่างกาย เพื่อไม่ให้เนื้อหนังของร่างกายถูกเผยแพร่ในที่สาธารณะมากเกินไป รวมถึงการกำหนดเวลาเป็นเกณฑ์ในการแต่งกาย เพราะเมื่อเวลาเริ่มเปลี่ยนไป รายละเอียดของการแต่งกายก็จะเปลี่ยนแปลงไปตามเวลาด้วย การแต่งกายใน “เวลาบ่าย” ต้องมีคุณภาพ และมีความฉูดฉาดมากขึ้นกว่าเครื่องแต่งกาย “เวลาเช้า” และ “เวลาหลัง 18.00 นาฬิกา” รัฐอนุญาตให้การปกปิดร่างกายลดลง จากการอนุโลมเรื่องการสวมหมวก การสวมเสื้อคลุม หรือไม่สวมเครื่องราตรีสโมสร

ในส่วนของการแต่งกายเครื่องไวทุกข์ ในระเบียบการแต่งกายฉบับนี้ไม่ปรากฏรายละเอียดชี้แจงเช่นเดียวกับการแต่งกายประเภทต่างๆ ที่กล่าวไป แต่รัฐให้ยึดถือปฏิบัติตามระเบียบของสำนักนายกรัฐมนตรี (ระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2768)

6.2.2 อารมณ์

หัวข้อนี้จะเป็นการกล่าวถึงรายละเอียดของเครื่องประดับที่ขาดไม่ได้ อย่าง หมวก และกระเป๋าทูม รวมไปถึงการทำความเคารพ ปรากฏในระเบียบแบบแผนของการแต่งกายฉบับนี้ด้วย

ลักษณะของหมวก

ข้อ 17 หมวกอาจทำด้วยวัตถุอย่างหนึ่งอย่างใด เช่น ฟาง ผ้า แพร สักหลาด ไบลาน หรือไม้สาน ก็ได้

ข้อ 18 หมวกต้องไม่มีรูปเป็นหมวกชายหาด หมวกใสนอน หมวกผู้ชาย หรือใช้สายรัดคางอย่างเด็ดๆ

ข้อ 19 ตามธรรมดา สีของหมวกจะต้องกลมกลืนกับสีของเสื้อผ้า แต่หมวกซึ่งมีสีดังกล่าวต่อไปนี้ อาจใช้กับเสื้อผ้าได้ทุกสี คือ

หมวกสี ขาว

หมวกสี ดำ

หมวกสี เนื้อ

หมวกสี น้ำตาล

หมวกสี กรมท่า

ข้อ 20 หมวกที่ใช้เวลาเช้าหรือกลางวัน ต้องทำอย่างเรียบๆ ไม่ใช่วัตถุที่แวววาว เช่น ดาด ต่วน ไม่มีเครื่องประดับโลหะ เช่น เข็มเพชร หรือ ลูกปัทม์ แต่หมวกที่ใช้ในเวลาบ่ายจะใช้วัตถุแวววาวบ้าง หรือมีเครื่องประดับให้งามยิ่งขึ้นก็ได้

ข้อ 21 หมวกที่สวมถูกต้องตามประกาศนี้แล้ว ไม่มีความจำเป็นต้องถอดในกาละหรือเทศะใดๆ (เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2766-2767)

จากข้อกำหนดเกี่ยวกับหมวก แม้ว่ารัฐจะไม่ขัดข้องในเรื่องวัสดุการผลิต แต่รัฐให้ความสำคัญเรื่องของรูปแบบหมวกที่สตรีห้ามสวมใส่หมวกสำหรับใส่เฉพาะสถานที่ เช่น หมวกชายหาด หมวกสำหรับการใสนอน หรือหมวกที่มีลักษณะไม่เหมาะสมกับช่วงวัย เช่น หมวกใช้สายรัดคางสำหรับเด็ก จากนั้นจึงกำหนดว่าสตรีควรสวมใส่หมวกแบบใด เริ่มจากการกำหนดสี โดยต้องเป็นสีกลมกลืนกับสีของเสื้อผ้า หรือจะสวมใส่หมวกตามที่รัฐมองว่าเป็นสีที่สามารถใช้กับเสื้อผ้าได้ทุกชนิด ได้แก่ สีดำ สีขาว สีเนื้อ สีน้ำตาลและสีกรมท่า⁴ พร้อมกับกำหนดช่วงเวลาให้เหมาะสมกับประเภทของหมวก ในเวลาเช้า ต้องสวมหมวกที่มีลักษณะเรียบ

⁴ ประเด็นการกำหนดสีของเสื้อผ้า หมวก และเครื่องประดับอื่นๆ ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า ในส่วนการแต่งกายที่เป็นรูปแบบที่ใช้ในรัฐพิธี รัฐมักจะเลือกใช้สีทองและสีเงินเป็นส่วนประกอบของเครื่องแต่งกาย เพราะแสดงออกถึงความหรูหราและมีความเหมาะสมต่องานที่มีความสำคัญระดับประเทศ ในส่วนการแต่งกายธรรมดา รัฐได้กำหนดสีที่ประชาชนสามารถทำการตัดเสื้อผ้าหรือหาซื้อตามห้างร้านได้ง่าย เนื่องจากเป็นสีที่เชิกันโดยทั่วไป และสีที่รัฐเลือกใช้เป็นสีที่ไม่มีความฉูดฉาด ที่หากเลือกใช้แล้วอาจแสดงออกถึงความไม่สุภาพ ทั้งนี้ ควรมีการศึกษาเรื่องการใช้สีในเครื่องแต่งกายที่อาจจะต้องศึกษาจากกรณีการแต่งกายของต่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวร่วมด้วย

ในเวลาบ่าย หมวกสามารถมีเครื่องประดับที่มีความแวววาวได้ หากพิจารณาจะเห็นว่า รูปแบบของหมวกมีความสอดคล้องกับรูปแบบของเครื่องแต่งกาย อีกทั้งเน้นย้ำถึงความสำคัญของหมวกที่สตรีจะต้องสวมบนศีรษะตลอดเวลา นอกจากนี้ การกำหนดกระเป๋าทิ้งของสตรี ปรากฏเป็นข้อความ ดังนี้

กระเป๋าทิ้ง

ข้อ 25 กระเป๋าทิ้ง ตามธรรมดาพึงใช้สีเหมือนกับส่วนใดส่วนหนึ่งของเครื่องแต่งกาย เช่น สีเดียวกับหมวก หรือสีเดียวกับรองเท้า หรือสีเดียวกับเข็มขัด หรือสีเดียวกับเสื้อผ้า เป็นต้น และพึงมีลักษณะเรียบๆ ไม่เป็นสีทองหรือสีเงิน ไม่เป็นสีแวววาว และมีใช้ทำด้วยลูกปัทม์

ข้อ 26 กระเป๋าทิ้งที่ใช้ในงานราตรีสโมสร หรืองานพระราชพิธี หรือรัฐพิธีในพระที่นั่งต้องมีขนาดย่อม และจะเป็นสีทองสีเงิน เป็นสีแวววาว หรือทำด้วยลูกปัทม์ก็ได้

(เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2768)

จะเห็นได้ว่า รัฐได้กำหนดเกณฑ์กระเป๋าทิ้งที่มีลักษณะทิศทางการใช้สอยเกี่ยวกับการสวมหมวก คือ สีของกระเป๋าทิ้งจะต้องเป็นสีเดียวกับเครื่องแต่งกายชิ้นใดชิ้นหนึ่งบนร่างกาย มีลักษณะเรียบไม่แวววาว แต่หากใช้ในข่วงเวลางานราตรีสโมสร หรือสถานที่ในงานพระราชพิธี หรือรัฐพิธีในพระที่นั่ง รัฐจะกำหนดขนาดกระเป๋าทิ้งว่าต้องมีขนาดย่อม ต้องเป็นสีทองสีเงิน มีความแวววาวหรือประดับด้วยลูกปัดได้ เพื่อไม่ให้สตรีถือกระเป๋าทิ้งที่มีลักษณะใหญ่ไม่สวยงามและไม่เหมาะสมกับร่างกายของสตรี

นอกจากนี้ รัฐยังได้กำหนดวิธีการแสดงความเคารพ ดังข้อความต่อไปนี้

การทำความเคารพ

ข้อ 22 การทำความเคารพในเวลาสวมหมวก จะทำโดยวิธีกราบ วิธีไหว้ วิธีก้มศีรษะ หรือวิธีย่อตัวคำนับก็ได้ สุดแต่กาลละเทศะ

ข้อ 23 ในการสัมผัสมือตามแบบสากล สตรีที่สวมถุงมืออยู่ไม่จำเป็นต้องถอดถุงมือ แต่ถ้าเป็นการสัมผัสกับสตรีที่ไม่สวมถุงมือหรือที่ถอดถุงมือแล้วต้องถอดถุงมือด้วย

(เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, 2484, น. 2767)

ข้อกำหนดของการทำความเคารพ เนื่องจากสตรีต้องสวมหมวกบนศีรษะ ทำให้ต้องเลือกท่าเคารพที่เหมาะสมกับสถานการณ์ รัฐยังได้นำรูปแบบการทำความเคารพในการจับมือตามสากล คือ หากมีการสัมผัสระหว่างผู้ที่สวมถุงมือและไม่สวมถุงมือ ฝ่ายที่สวมถุงมือ

ต้องถอดถุงมือเพื่อสัมผัสทำความเคารพ จะเห็นได้ว่า การทำความเคารพ เป็นหนึ่งในการสร้างอาณาบริเวณให้ร่างกายในการแพร่ขยายของมารยาท เพราะก่อนการทำความเคารพสตรีจะต้องมีการไตร่ตรองร่างกายของตนเองและผู้อื่น เพื่อให้เกิดการแสดงกิริยามารยาทที่เหมาะสมระหว่างกัน

จะเห็นได้ว่า รัฐเข้ามาจัดการเรือนร่างของสตรีผ่านการออกระเบียบการแต่งกายของสตรี ตั้งแต่การปกปิดร่างกายของสตรีที่เป็นการแสดงเนื้อหนังร่างกายที่ไม่เหมาะสม และได้กำหนดเครื่องแต่งกายให้แก่ร่างกายของสตรีให้เหมาะสมกับสถานที่และเวลา รวมไปถึงกิริยามารยาท เพื่อให้สตรีมีภาพตัวตน (self-image) ที่บ่งบอกถึงความเจริญและเป็นที่ยึดชูของประเทศ อย่างไรก็ตาม สตรียังพบปัญหาและอุปสรรคจากการปรับเปลี่ยนร่างกายนี้อย่างผิดกฎหมาย ส่งผลให้รัฐต้องเข้ามาจัดการร่างกายของสตรี ดังที่จะกล่าวในหัวข้อถัดไป

7. ปัญหาและการปรับตัวของสตรีชนชั้นกลาง

จากการออกรัฐนิยมฉบับที่ 10 ว่าด้วยการแต่งกายของประชาชนชาวไทย และการออกระเบียบการแต่งกายของสตรี ได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนการแต่งกายของสตรีสู่ความเป็นสากลนิยมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การออกข้อกำหนดดังกล่าวเป็นการเปลี่ยนแปลงบนเรือนร่างสตรีเป็นอย่างมาก จึงทำให้สตรีชนชั้นกลางต้องพบเจอปัญหาในเรื่องการสร้างเรือนร่างตามที่รัฐต้องการ เช่น การจัดหาเสื้อผ้าในท้องตลาดท่ามกลางสภาวะที่ทั่วโลกกำลังเผชิญหน้ากับสงคราม การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เหมาะสมกับเสื้อผ้าที่สวมใส่ ที่แต่เดิมสตรีมุ่งใจกระเบนแต่เปลี่ยนเป็นการนุ่งขึ้นหรือกระโปรงแทน ทำให้การเคลื่อนไหวของสตรีต้องมีความระมัดระวังมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงการสวมหมวกที่จะต้องเป็นหมวกตามที่รัฐกำหนด อย่างไรก็ตาม รัฐไม่สามารถทำการควบคุมสตรีที่อาศัยอยู่ต่างจังหวัดได้มากเท่ากับสตรีที่อาศัยอยู่ในพระนครและปริมณฑล เพราะเป็นบริเวณที่รัฐสามารถทำการตรวจตราและควบคุมได้ เห็นได้จากการจัดตั้งยุวชนตรวจตราการแต่งกายในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ และเทศบาลนครธนบุรี ตามที่ได้กล่าวไปข้างต้น จากตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นขึ้นเหล่านี้ ทำให้นโยบายของรัฐบาลไม่ปรากฏบนเรือนร่างของสตรีชนชั้นกลางมากนัก

ดังนั้น เพื่อให้เห็นภาพตัวอย่างการปรับตัวของสตรีในยุคนั้น รวมไปถึงปัญหาต่างๆ ที่สตรีพบเจอจากการแต่งกาย ผู้เขียนจึงนำตัวอย่างของสตรีชนชั้นกลางที่สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ในการปรับเปลี่ยนเรือนร่างได้ตามความต้องการของรัฐ เป็นเรื่องราวของคุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา อดีตข้าบาทบริจาริการับใช้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ในฐานะสตรีชนชั้นกลางในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (ในขณะนั้นยังไม่ได้รับการแต่งตั้งเป็นคุณหญิง) มาถ่ายทอดประสบการณ์ควบคู่ไปกับปัญหาการแต่งกายในช่วงเวลาเดียวกัน โดยคุณหญิงเพลินได้ให้ประสบการณ์เกี่ยวกับการแต่งกายของสตรีไว้ว่า

ส่วนผู้หญิงมีประกาศให้เลิกนุ่งโจงกระเบน ต้องนุ่งผ้าขึ้นและสวมหมวก ถ้านุ่งขึ้นสี่อะไรก็ให้สวมหมวกสี่นั้น ช่วงสงครามข้าวของเริ่มแพง บางคนก็เดือดร้อนเรื่องเสื้อผ้า แต่ฉันมีผ้าเก็บไว้เยอะ ทั้งผ้าไหมโคราช ผ้าหางกระรอก ผ้าอังคิล และผ้าม่วง ผ้าม่วงนี้เป็นเนื้อดีมาจากต่างประเทศ มีขายเฉพาะที่ห้างการกิจเท่านั้น ผืนละ 2 บาท 10 สตางค์ เอาไว้ใส่ไปเที่ยว พอท่านผู้บังคับบัญชาให้เปลี่ยนมานุ่งขึ้น เราก็เอาโจงกระเบนที่มีอยู่นั้นมาตัดแบ่งเป็นผ้าถุงไม่ต้องไปซื้อใหม่ (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ตช., ต.จ. 25 พฤศจิกายน 2555, 2555)

จากข้อความส่วนนี้ แม้ว่าคุณหญิงเพลินไม่มีความเดือนร้อนเรื่องการจัดหาเสื้อผ้าเพื่อสวมใส่ตามนโยบายของรัฐบาล เนื่องจากตนได้สะสมผ้าไว้จำนวนมาก และมีการตัดเย็บเครื่องแต่งกายเดิมที่มีอยู่ โดยนำโจงกระเบนมาตัดแบ่งเป็นผ้าขึ้น แต่ในขณะเดียวกันได้สะท้อนให้เห็นถึงพิษของสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ส่งผลต่อสภาวะเศรษฐกิจ ทำให้สิ่งของต่างๆ มีราคาสูงขึ้น ดังนั้น ประชาชนที่ไม่ได้สะสมผ้าเหมือนคุณหญิงเพลิน ทำให้การจัดหาเสื้อผ้าสวมใส่ตามนโยบายรัฐบาลจึงไม่เป็นไปโดยง่ายนัก

ตอนแรกยังนุ่งผ้าขึ้นป้ายใช้ตะขอเกี่ยว พอช่วงหลังๆ พวกผู้หญิงนิยมแต่งเหมือนกัน ฉันจึงต้องตัดกระโปรงแบบผู้หญิงเมืองนอกใส่เอง เป็นกระโปรงบาน 4 แฉก 6 แฉก 8 แฉก เสื้อก็แล้วแต่ฉันจะตัด โดยมากใส่แขนหมูแฮม ฉันชอบที่เขาแต่งตัว ใส่เสื้อสวมหมวก ฉันมีหมวกเพราะเย็บถักเป็น ตอนนั้นฉันใส่เสื้อผ้าไม่มีซั้ เครื่องประดับก็มีมุกปลอมสีเขียวยัดเป็นลูกปัด เริ่มเข้ามาขายที่ตลาดพาหุรัด ฉันเลือกใส่เป็นสีๆ ให้เหมาะกับชุด แล้วใส่รองเท้าส้นสูง 4 นิ้ว (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ตช., ต.จ. 25 พฤศจิกายน 2555, 2555)

การแต่งกายของคุณหญิงเพลิน สะท้อนให้เห็นถึงการได้รับอิทธิพลการแต่งกายจากต่างประเทศ ในยุคนั้นจะเรียกว่า แต่งแบบ หรือที่คุณหญิงเพลินเรียกว่า ผู้หญิงเมืองนอก โดยการเลือกรูปแบบเครื่องแต่งกายของคุณหญิงเพลินจะเป็นการเลือกเสื้อผ้าเป็นที่นิยมของสากล เช่น เปลี่ยนจากการนุ่งผ้าขึ้นเป็นการตัดกระโปรงบาน 8 แฉก รวมถึงการเลือกใส่เสื้อที่เคยเป็นที่นิยมในหมู่ชนชั้นสูงอย่างการใส่เสื้อแขนหมูแฮม พร้อมกับการใส่เครื่องประดับสีต่างๆ ให้เหมาะสมกับชุดที่สวมใส่ ในกรณีการแต่งกายของคุณหญิงเพลินเป็นการบ่งบอกถึงอัตลักษณ์หรือแสดงความเป็นตัวตนที่มีความทันสมัย และมีรสนิยมการเลือกเสื้อผ้าที่เคยนิยมในหมู่ชนชั้นสูงมาสวมใส่ เพื่อนำเสนอภาพลักษณ์ของตนในพื้นที่สาธารณะ รวมไปถึงการแสดงออกถึงสถานภาพทางสังคมที่แสดงให้เห็นว่าคุณหญิงเพลินเป็นสตรีชนชั้นกลางที่มีสถานะด้านการเงิน และที่สำคัญยังเป็นสตรีที่ถูกต้องตามแบบแผนของรัฐ

อย่างไรก็ตาม ยังมีสตรีอีกจำนวนมากที่ไม่สามารถแต่งกายตามแบบรัฐนิยมได้เหมือน คุณหญิงเพลิน จากคำชี้แจงเรื่อง การสวมเสื้อชั้นในของสตรี ปรากฏข้อความดังต่อไปนี้

ด้วยปรากฏว่า สตรีไทยซึ่งโดยมากอยู่ตามชนบทหรือในพระนครก็มี ยังหาแต่งกายให้เป็นระเบียบถูกต้องตามพระราชกฤษฎีกากำหนดวัฒนธรรมไม่ กล่าวคือยังนิยมสวมแต่เสื้อชั้นในเพียงตัวเดียวในที่ที่ปรากฏต่อสาธารณะ หรือในบ้านเรือน แต่อาจมองเห็นได้จากภายนอก การแต่งกายเช่นว่านี้ นอกจากจะได้ชื่อว่าปฏิบัติตนไม่ต้องด้วยวัฒนธรรมแล้ว ยังเป็นการแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ไม่รู้จักการใช้เครื่องแต่งกาย กล่าวคือ ตามธรรมดาการสวมเสื้อชั้นในนั้นต้องมีเสื้ออีกตัวหนึ่งอยู่ภายนอกและที่สำคัญที่สุดก็คือ ควรมีความกระดากอายตามวิสัยของสตรี ไม่ควรถือเอาแต่ความสะดวกเป็นที่ตั้ง อันเป็นการส่อถึงการหย่อนทางวัฒนธรรม ในปัจจุบันนี้ประเทศกำลังก้าวหน้าไปสู่ความอารยะ และสตรีไทยโดยมากก็ได้พยายามบำเพ็ญตนตามคำชี้ชวนของทางราชการ ฉะนั้นจึงสมควรที่สตรีไทยทั้งหลายจักได้ปฏิบัติตนตามแบบอย่างที่ดีงามโดยทั่วกัน ไม่บังคับสวมแต่เสื้อชั้นในให้ปรากฏในที่ที่กล่าวมาแล้วแต่ข้างต้นนั้น ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ได้พบเห็นเหยียดหยามได้ว่าเป็นผู้ที่ไม่เจริญ ถ้าหากจำเป็นจริงๆ และประสงค์จะสวมเสื้อเพียงตัวเดียวหรือชั้นเดียวแล้ว ก็ควรดัดแปลงให้เป็นเสื้อที่มีแขนคลุมไหล่เสียก็จะพอใช้ได้ (ข้อความขีดเส้นโดยผู้เขียน)

กระทรวงมหาดไทยจึงขอชี้แจงให้บรรดาสตรีไทยได้ปฏิบัติตนสมเป็นอารยชนทั่วหน้า อันเป็นทางเชิดชูวัฒนธรรมของชาติสืบไป (กรมโฆษณาการ, 2485, น. 675)

จากข้อความจะเห็นว่า สตรีส่วนใหญ่นิยมการใส่เสื้อชั้นในเพียงตัวเดียวปรากฏในที่สาธารณะหรือภายในบ้าน เป็นการกระทำที่ไม่มีการปกปิดร่างกายของตน นอกจากจะเป็นสิ่งที่รัฐไม่พึงประสงค์แล้ว ควรมีความกระดากอายตามนิสัยของผู้หญิง และรัฐชี้ให้เห็นสิ่งที่ควรทำคือ การสวมเสื้อชั้นในต้องมีเสื้ออีกตัวอยู่ข้างนอกด้วยหรือหากมีความจำเป็นหรือต้องการสวมเสื้อเพียงตัวเดียว ควรดัดแปลงให้เป็นเสื้อที่มีแขนคลุมไหล่ สะท้อนให้เห็นว่า สตรีควรมีการปกปิดร่างกายอย่างน้อยที่สุดคือบริเวณหัวไหล่เป็นต้นไป นอกจากนี้ การปล่อยตัวให้เป็นไปตามสะดวกหรือตามธรรมชาตินั้น เป็นการกระทำที่รัฐมองว่าเป็นผู้ไม่เจริญ หรือเป็นการกระทำที่ไม่มีความศิวิไลซ์นั่นเอง

นอกจากเรื่องการสวมใส่เสื้อผ้าแล้ว การสวมหมวกยังคงเป็นอีกปัญหาหนึ่งที่สตรีพบเจอ คุณหญิงเพลินได้เล่าประสบการณ์ไว้ว่า

ก่อนออกนอกบ้าน สิ่งสำคัญที่ลืมไม่ได้เลยคือ หมวก ไม่อย่างนั้นอาจถูกตำรวจจับและปรับ สมัยนั้นทั้งผู้ชายและผู้หญิงต้องสวมหมวก ถึงกับมีคำขวัญว่า “มาลानำไทยสู่มหาอำนาจ” นึกแล้วยังอดขำไม่ได้ ฉันต้องสวมหมวกนั่งสามล้อ ลมพัดมากระปรเปรงจะเปิดต้องคอยจับ อีกมือหนึ่งก็ต้องจับหมวกไว้ไม่ให้ปลิว โอ๊ย...วุ่นวายจริงๆ (อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพลิน เทพหัสติน ณ อยุธยา ตช., ต.จ. 25 พฤศจิกายน 2555, 2555)

จากข้อความข้างต้นชี้ให้เห็นว่า รัฐได้นำกฎหมายบังคับให้ประชาชนสวมหมวกในพื้นที่สาธารณะ ผ่านการออกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 จุดประสงค์หลักเพื่อให้ประชาชนต้องปฏิบัติตามแบบแผนวัฒนธรรม โดยมีการจับและการเสียค่าปรับเป็นการลงโทษของผู้ที่ไม่ให้ความร่วมมือและเชื่อฟังคำสั่งของรัฐ การบังคับใช้กฎหมายในลักษณะเช่นนี้ เป็นการค้นหาความแตกต่างของบุคคล เพื่อเป็นการให้สตรีซึมซับจารีตทางการปฏิบัติจากรัฐได้อย่างรวดเร็ว การกระทำเช่นนี้ยังส่งผลให้สตรีต้องเฝ้าระวังและจัดการร่างกายตลอดเวลาในที่สาธารณะ ซึ่งเป็นปัจจัยแรงที่ส่งผลให้กระบวนการจัดการร่างกายให้มีความศิวิไลซ์ได้รวดเร็วขึ้น

ทั้งนี้ ในกรณีของคุณหญิงเพลินยังสะท้อนให้เห็นถึงความไม่คุ้นชินกับการแต่งกายสมัยใหม่ โดยเฉพาะการสวมหมวกและสวมกระโปรงที่สร้างความไม่คล่องตัวในการนั่งรถสามล้อในชีวิตประจำวัน ซึ่งสตรีหลายท่านพบปัญหาที่เกิดขึ้นในตนเองเดียวกัน จนรัฐต้องประกาศคำแนะนำจากกรมประชาสัมพันธ์ เรื่อง วิธีการแต่งกายสวมหมวก เช่น การใช้สายรัดหมวกไว้ได้ผมข้างหลังหรือต้องผูกให้มีชิดไม่ให้เป็นที่สังเกต การสวมหมวกให้ถูกวิธี ถูกต้องตามลักษณะของหมวก และมีขนาดพอดีกับศีรษะ รวมถึงการไม่ควรสวมหมวกที่มีขนาดของปีกที่ใหญ่เกินไป ในส่วนเรื่องการนุ่งผ้าถุง รัฐแนะนำว่าควรปรับอิริยาบถในการนั่งให้เหมาะสมและต้องระมัดระวังการนั่งด้วยตนเอง (กรมโฆษณาการ, 2485, น. 664-667) จะเห็นได้ว่ารัฐได้มีความพยายามแก้ปัญหาและจัดการร่างกายและพฤติกรรมกรปฏิบัติตนของสตรีเป็นอย่างดี เพราะหากสตรีไม่สามารถทำตามรัฐนิยมได้ ส่งผลให้ภาพลักษณ์ที่รัฐสร้างอาจไม่สำเร็จผลตามเป้าประสงค์ได้

จากประสบการณ์ชีวิตที่กล่าวตามข้างต้นของคุณหญิงเพลิน เทพหัสติน ณ อยุธยา สามารถปรับการแต่งกายให้ถูกต้องตามรัฐนิยมได้ จนแทบไม่กระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน เนื่องจากเป็นสตรีชนชั้นกลางที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและเป็นสาวที่มีอุปนิสัยชื่นชอบในการแต่งกาย อย่างไรก็ตาม สตรีสามัญชนจำนวนมากไม่สามารถปรับตัวได้เช่นนั้น เนื่องจากเหตุผลทางเศรษฐกิจในช่วงการเกิดสงคราม การเข้าไม่ถึงเครื่องแต่งกายที่นำเข้าจากต่างประเทศ ทำให้ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการแต่งกายของสตรีชนชั้นล่างเท่ากับสตรีชนชั้นอื่น

8. สรุปและอภิปราย

การประกาศรัฐนิยมทั้ง 12 ฉบับ เกิดจากการที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับอิทธิพลจากบริบทการเมืองของประเทศที่มีการปกครองลัทธิชาตินิยมและทหารนิยมที่เป็นมหาอำนาจในช่วงนั้น และการเชิดชูประชาชนที่สืบเนื่องมาจากแนวทางการทำงานของคณะราษฎร เมื่อครั้งเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 โดยเป็นการสร้างชาติและวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ นอกจากจะเป็นการได้กลับกลุ่มอำนาจเก่าแล้ว เป็นการปลูกคุณลักษณะประชาชนโดยปฏิบัติประเพณีนิยมที่ดีประจำชาติที่มีลักษณะคล้ายกับการปฏิบัติของอารยชน ให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองใหม่ และเป็นการสร้างความมั่นคงของชาติ

การประกาศรัฐนิยมฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย เป็นช่องทางให้รัฐเข้ามาจัดการร่างกายพลเมือง เพื่อให้เป็นไปตามวัฒนธรรมของชาติไทยตามที่ระบุในประกาศฉบับนี้ รัฐจึงนำกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) ตั้งแต่กระบวนการกล่อมเกลางานสังคม เริ่มจากการปิดบังร่างกายไม่ให้เป็นไปตามธรรมชาติ อันเป็นร่างที่รัฐไม่พึงประสงค์ให้ออกสู่ที่สาธารณะ และกำหนดจารีตให้แก่ร่างกายประชากรผ่านการวางแบบแผนเครื่องแต่งกาย เพื่อให้ประชากรแสดงออกภาพตัวตน (self-image) ที่สะท้อนให้เห็นว่าประชากรของรัฐมีความศิวิไลซ์

การปรากฏพื้นที่ทางสังคมของสตรีเพศในโลกสมัยใหม่เป็นสิ่งที่บ่งชี้สำคัญของรัฐว่าชาตินั้นมีความเจริญก้าวหน้าและมีความทัดเทียมไม่ต่างจากประเทศที่เจริญแล้ว ฉะนั้น รัฐจึงได้ดำเนินนโยบายเกี่ยวกับการสร้างสถานภาพของสตรี โดยเริ่มจากรัฐเข้ามาจัดการร่างกายสตรีผ่านการออกกระเปียบการแต่งกาย โดยชี้ให้เห็นว่า การแต่งกายแบบใดและพฤติกรรมแบบไหนที่สตรีไม่ควรทำ และควรแต่งกายและประพฤติตนตามที่รัฐกำหนด โดยรัฐนำกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ เริ่มจากการปกปิดร่างกาย เนื่องจากแต่เดิมสตรีไม่ได้ตระหนักในเรื่องการปกปิดร่างกาย หรือรู้สึกกระดากอายเมื่อต้องเปิดเผยเนื้อหนังเรือนร่างในที่สาธารณะ แต่เมื่อรัฐได้เข้ามาจัดการร่างกายโดยการกำหนดเครื่องแบบการแต่งกาย ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่ปกปิดร่างกายแล้ว จะต้องคำนึงถึงกาลเทศะหรือความเหมาะสมต่อโอกาส เวลาและสถานที่ กระบวนการดังกล่าวได้สร้างจิตสำนึกที่มีเหตุและผล และนำไปสู่การสร้างอาณาบริเวณที่ชัดเจนให้แก่ร่างกายคือการแพร่ขยายของมารยาทที่จะต้องคิดไตร่ตรองเกี่ยวกับร่างกายก่อนที่จะแสดงมารยาทที่เหมาะสมระหว่างกัน ในขณะเดียวกัน รัฐได้สร้างปัจจัยเร่ง เช่น การบังคับใช้กฎหมายเพื่อค้นหาความแตกต่างของบุคคล ส่งผลให้สตรีต้องเฝ้าระวังและจัดการร่างกายตนเองตลอดเวลา การออกคำชี้แจงเพื่อแก้ปัญหาหรืออุปสรรคในการแต่งกายของสตรี เพื่อให้กระบวนการจัดการร่างกายให้มีความศิวิไลซ์เกิดขึ้นได้อย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม การนำทฤษฎีกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (The Civilizing Process) มาใช้ในอธิบายการจัดการร่างกาย (The citizens' body regulation) และการจัดการร่างกายสตรี (The women' body regulation) โดยรัฐในยุคสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีข้อจำกัดในเรื่องของบริบททางสังคมจากต้นกำเนิดของทฤษฎี เนื่องจากกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์เกิดจากความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพิงต่อกันระหว่างกษัตริย์ อัศวิน และกระฎุมพี และเกิดการแข่งขันกันระหว่างขุนนางและกระฎุมพี ที่จะต้องควบคุมร่างกาย อารมณ์และความปรารถนา นำไปสู่กระบวนการสู่พฤติกรรมชาววัง (Courtization) เพื่อเป็นการรักษาสถานภาพของตนในราชสำนัก แตกต่างจากไทยที่กระบวนการดังกล่าวเกิดจากการนำเข้าและวางแนวทางการปฏิบัติโดยรัฐ ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ที่ต้องปรับตัวและควบคุมตนเอง โดยรัฐบาลของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้นำกระบวนการสร้างความศิวิไลซ์มาเป็นหนทางในการพัฒนารัฐ เริ่มจากการสร้างร่างกายประชากรอันเป็นตัวแทนของชาติให้มีความศิวิไลซ์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาติได้มีความทัดเทียมกับประเทศที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของประชากรที่ได้รับการอบรมและการปฏิบัติตนให้เป็นผู้รู้กาลเทศะ อันเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของประชากรในประเทศที่เจริญแล้ว

บรรณานุกรม

ราชกิจจานุเบกษา

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ, (2482, 24 มิถุนายน). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 56. หน้า 810.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยรัฐนิยม ฉบับที่ 10 เรื่องการแต่งกายของประชาชนชาวไทย, (2484, 21 มกราคม). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 58. หน้า 113.

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการปฏิบัติของผ้าเมี่ยง, (2486, 16 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 60 ตอนที่ 15.

เรื่องระเบียบการแต่งกายของสตรี, (2484, 2 กันยายน). ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 58. หน้า 2761-2768.

รายงานการประชุม

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 1 (สมัยสามัญ) วันอังคารที่ 28 มิถุนายน พุทธศักราช 2475. กรุงเทพฯ: กองการพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. หน้า 6-7.

หนังสือ

(2484). ไทยในสมัยสร้างชาติ ที่ระลึกฉลองวันชาติ 2484. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชสุภผล.

(2555). อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพลิน เทพหัสดิน ณ อยุธยา ดช., ต.จ. 25 พฤศจิกายน 2555. กรุงเทพฯ: บริษัท โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984) จำกัด.

กรมโฆษณาการ. (2484). ประมวลรัฐนิยมและระเบียบวัฒนธรรมแห่งชาติ. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชสุภผล.

กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร. (2532). นโยบายต่างประเทศของรัฐบาลพิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชาญ พนารัตน์. (2565). บนทางสู่อารยะ: สังคมวิทยาและประวัติศาสตร์ในทัศนะของนอร์เบิร์ต เอไลอัส. กรุงเทพฯ: อิลลูมินันซ์ เอ็ดดิชั่นส์.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2544). เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สายธาร.

ธีรยุทธ บุญมี. (2564). พัฒนาการการเปลี่ยนแปลงสังคม การเมืองไทย และความคิดเรื่อง การปฏิรูปที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2546). *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน.

เบเคอร์, คริส, และผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2566). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: มติชน.

ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันต์กุล, บรรณาธิการ. (2541). *เผยแพร่-พรางกาย: ทดลองมอง ร่างกายในศาสนา ปรัชญาการเมือง ประวัติศาสตร์ ศิลปะ และมานุษยวิทยา*. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

ภาวิณี บุณนาค. (2566). *สยามโมเดิร์นเกิร์ล*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ภูริ พวงศ์เจริญ. (2563). *การเมืองการปกครองไทย: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ (พ.ศ. 2475-2540)*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วีระยุทธ ปีสาลี. (2557). *กรุงเทพฯ ยามราตรี*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. (2551). *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: พีเพรส.

รายงานการวิจัย/วิทยานิพนธ์

ก้องสกล กวินวิกุล. (2547). *การสร้างร่างกายพลเมืองไทยในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487 [วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขา มานุษยวิทยา]*. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

โตม ไกรปกรณ์. (2557). *การค้าอาหาร เครื่องดื่ม เสื้อผ้า ในสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย-ช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง: ประวัติศาสตร์สังคม*. (รายงานการวิจัย). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

วารสาร

กรมโฆษณาการ. (2484). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(6-8), 1322-2323.

กรมโฆษณาการ. (2484). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(6-8), 1404-1405.

กรมโฆษณาการ. (2485). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(5), 530.

กรมโฆษณาการ. (2485). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(5), 664-667.

กรมโฆษณาการ. (2485). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(5), 673-674.

กรมโฆษณาการ. (2485). *ข่าวโฆษณาการ*, 4(5), 675.

ณรงค์ พ่วงพิศ. (2545). *การประกาศใช้ “รัฐนิยม” ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ.2451-2487). วารสารประวัติศาสตร์ มศว, ประจำปี พ.ศ. 2545 (มกราคม-ธันวาคม), 20-44.*

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Foucault, Michel. (1980). *Power/knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. Colin Gordon (ed). New York: Pantheon.

Foucault, Michel. (1978). *The History of Sexuality Volume 1: An Introduction*. Robert Hurley translated. New York: Pantheon.

Elias, Norbert. (2000). *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. translated by Edmund Jephcott with some notes and corrections by the author ;edited by Eric Dunning, Johan Goudsblom, and Stephen Mennell. Oxford, UK ;Malden, Mass.: Blackwell Publishers.

เว็บไซต์

เสกสรรค์ โรจนเมธากุล สำนักข่าวอิสรา. (2555, 7 ธันวาคม). “หมวก” บนกบฏ จาก “การเมือง” ถึงเรื่อง “ตัวของกู”. <https://www.isranews.org/content-page/item/18094%E2%80%9C%E0%B8%AB%E0%B8%A1%E0%B8%A7%E0%B8%81%E2%80%9D-%E0%B8%9A%E0%B8%99%E0%B8%81%E0%B8%9A%E0%B8%B2%E0%B8%A5-%E0%B8%88%E0%B8%B2%E0%B8%81-%E2%80%9C%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B9%80%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%87%E2%80%9D-%E0%B8%96%E0%B8%B6%E0%B8%87%E0%B9%80%E0%B8%A3%E0%B8%B7%E0%B9%88%E0%B8%AD%E0%B8%87-%E2%80%9C%E0%B8%95%E0%B8%B1%E0%B8%A7%E0%B8%82%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%81%E0%B8%B9%E2%80%9D-sp-209389568.html>

